

| פרק 1 |

התנאים להקמת "רפובליקה ספרותית" עברית

בשער זה נעסוק בהתפתחותה ובבניינה של "רפובליקה ספרותית עברית"¹, כפי שכינה דן מירון את הצמיחה המשמעותית במספר הקוראים העברים החל באמצע שנות השמונים של המאה ה-19. צמיחה זו היא שאפשרה חיים ספרותיים עבריים, שכל אחד מהיוצרים שנציג כאן תרם בדרכו לפיתוחה. נעסוק בדמותם, בחייהם וביצירתם של מנדלי מוכר ספרים (שלום יעקב אברמוביץ), בן-אביגדור (א"ל שלקוביץ), מרדכי זאב פֿיארברג ומיכה יוסף בֶּרֶדִיץ'בסקי.

במאמר לזכר דוד פרישמן כתב נחום סוקולוב, אבי העיתונות העברית המודרנית:

אני מחליט בכל תוקף, שהספרות העברית החדשה נוצרה בשנת התר"ם – התרמ"ה [1885–1880], ושפרישמאן היה אחד לא רק ממשכלליה, אך גם ממייסדיה, וכוונתי בזה לא בבחינת האיכות, אלא מה שהוא קודם לגדרי האיכות והכמות, והוא: המהות וההוויה בעצמן. [...]

קנה המידה למציאותה, כלומר לשיעור מציאותה של ספרות, הוא מספר הקונים, הקוראים, המבנים, המקבלים השפעה והמתפעלים. אם יש מספר הגון שכזה בכמה שדרות וכיתות של עם, ואנשים רבים קוראים ולומדים או נמלכים במין זה של ספרים או עתונים, ובאותם ספרים ועתונים משתקף צלמו הרוחני של חלק גדול באומה, ורישומם ניכר על החיים, על האמונות והדעות, על ההנהגות ודרך-ארץ והוויות אותו העולם שממנו הם באים ואליו הם חוזרים – הרי זו ספרות אמיתית, ואם לאו – אין זו אלא ספרות מדומה, מתנפחת, מלאכותית.²

1 להסבר המונח "רפובליקה ספרותית" ראו בשער הראשון, הערה 124. מירון שאל את המושג משמעון הלקין, שעשה שימוש במושג של חוקר הספרות הצרפתי אלֶבֶר תיבּוֹדֶה (Thibaudet).

2 סוקולוב, "דוד פרישמאן", בתוך: אישים ב, תל-אביב: שטיבל, תרצ"ה, עמ' 27. מובא אצל מירון, בודדים במועדם, עמ' 57–58.

נחום סוקולוב (1859-1936)

מאבות העיתונות העברית המודרנית, סופר, משורר, מתרגם ומנהיג ציוני. השתתף בכתב העת עברי אנכי, היה בעל טור בעיתון הצפירה בוורשה ובהמשך עורכו ובעליו, והפך אותו לכלי חדשותי מהימן ומעמיק באמות מידה אירופיות. יצר נוסח לשוני ייחודי לכתיבה חדשותית, העביר לעברית את סוגת הפיליטון היידישאי, ביסס את סוגת רשימות המסע וצירף לעיתון מוסף ספרותי קבוע. היה הראשון שהגדיר כללי אתיקה עיתונאית בעיתונות העברית. כתב אלמנכים (כרונולוגיות) וספרי היסטוריה ומסע. תרגם את אלטנוילנד של הרצל לעברית בשם תל אביב.

דוד פרישמן (1859-1922)

משורר, עורך, מתרגם, סופר, פיליטוניסט, מבקר אמנות ועיתונאי, מחלוצי הספרות העברית המודרנית ומחשובי הפובליציסטים והמבקרים בתולדות הספרות העברית. התנגד לתנועות הלאומיות וראה את תחיית האומה באיכות הספרות והאמנות בזכות עצמן.

קביעתו של סוקולוב לעיל עלולה להשמע מוזרה, והיא נוגדת במידה רבה את תיאורנו בשערים הקודמים. הוא אינו מתייחס לפרמטרים שדנו בהם בשערים הקודמים, ובכלל זה נושא ה"חילון" והאפשרות לכתוב יצירות חולין בשפת הקודש, אלא פונה אל קהל הצרכנים. הספרות העברית החדשה בתחילת ימיה הייתה נחלתו של מעגל חברתי ואינטלקטואלי מצומצם, שהיה מורכב ברובו מעילית סוציו-אקונומית, כאשר ממילא סך כל קוראי העברית הסתכם באלפים בודדים.³

3 אפשר ללמוד את הנתונים האלה ממספר החתומים על כתבי העת: הצפירה - כ־2000 בימי השיא, השחר - כ־700, המגיד - כ־1800.

המפנה הגדול חל בראשית שנות השמונים של המאה ה-19. סוקולוב עצמו נוכח בזאת כאשר נרכשו כרכי האסיף,⁴ שהוציא ב-1884 וב-1885, ביותר מעשרים אלף עותקים ("טפסים", כלשונם). עם קהל קוראים רחב שכזה הייתה הצדקה לשינוי מהותי ולארגון מחדש של הפעילות הספרותית. ב-1886 הופיעו שלושה עיתונים יומיים ראשונים בעברית: היומון היום בעריכת י"ל קאנטור והשבועונים הצפירה בעריכת נחום סוקולוב והמליץ בעריכת אלכסנדר צדרבוים, שהחלו לראות אור במתכונת יומית. סוקולוב העריך את מספר הקוראים העברים באותן השנים בכמאה אלף.⁵

כיצד אירע שקהל הקוראים העברי התרחב מאלפים בודדים לכמאה אלף בתוך זמן כה קצר? התפיסה המסורתית במחקר הספרות העברית קושרת את התופעה הזאת עם הופעת הציונות בגילומיה הראשונים של תנועת "חיבת ציון" לפלגותיה.⁶ ואולם, לדעת דן מירון שימשה הציונות בעניין זה רק בתפקיד משני. הצורך של הקהל היהודי שב"תחום המושב" בספרות ובעיתונות עברית נוצר עקב תנאים היסטוריים חדשים שנבעו משלוש התפתחויות: התפתחות חברתית-כלכלית שעודדה יציאה אל מחוץ למעגלים היהודיים הדתיים; הפוגרומים שיצרו מודעות עצמית יהודית וצורך לרונן בבעיות השעה של היהדות גם בהקשרים שאינם בהכרח ציוניים; ירידת המתח המשכילי האנטי-מסורתי שיצר התנגדות אצל נאמני הדת ופתיחת אפשרות של יציאה מגבולות היהדות המסורתית ללא ניתוק מלא ממנה. היווצרות קהל הקוראים החדש "היתה אפוא תוצאה של מפגש היסטורי בין התפתחותו והתגוננותו של המעמד הבינוני הנמוך ביהדות רוסיה ובין התפתחותה הרוחנית של האינטליגנציה הספרותית-העברית".⁷ הביטוי המובהק ביותר של ההתפתחות הרוחנית הזאת היה בספרות, ולענייננו – בפרוזה העברית.

התקופה שנעסוק בה כאן הולידה כמה מהביטויים הספרותיים המשוכללים והעמוקים ביותר בעברית, כפי שנראה ביצירתם של מנדלי מוכר ספרים ומיכה יוסף בֶּרְדִּיצ'בְּסְקִי. בד בבד היא הולידה גם כמה ניסיונות שלא עלו יפה, כמו זה של בן-אביגדור ליצור ספרות ריאליסטית ופופולרית. לצד אלו נשמעו גם קולות של יחידים כמו מרדכי זאב פֶּיאָרְבֶּרְג, שיצירתו אמנם נותרה בוסרית, אך הוא הותיר חותם עמוק על הספרות העברית ועל יוצרים שבאו אחריו, בהם בֶּרְדִּיצ'בְּסְקִי

4 האסיף – אלמנך ספרותי שהוציא סוקולוב בוורשה בשישה כרכים בשנים 1884-1894. בכתיבה השתתפו סופרים עברים רבים מבני התקופה. לבד מאירועים חרושתיים מחיי העם היהודי בתפוצות ובארץ ישראל התפרסמו בו גם קטעי פרוזה ושירה, מדורי היסטוריה וביוגרפיות.

5 מירון, בודדים במועדם, עמ' 59.

6 ראו בשער השני, תת-פרק 8.1.

7 מירון, בודדים במועדם, עמ' 79.

וברנר, ששכללו את הנוסח שלו וכתבו יצירות שלמות יותר שנשענו על היסודות הראשוניים שהניח.

מקוצר היריעה לא נוכל להקיף את כל הספרות העברית שנכתבה בשני העשורים האחרונים של המאה ה-19, ועל כן נתמקד בארבעה סופרים. נציג את הפנייה אל הקהל הרחב בכתביהם של מנדלי מוכר ספרים ובן-אביגדור ואת ההתכנסות והצבת גבולות ומוסכמות יסוד אסתטיות ואידיאולוגיות ביצירת הבוסר של פִּיאֶרְבֶּרְג וביצירתו המשוכללת והשופעת של ברדיצ'בסקי.